

Матвій Номис
РІЗДВЯНІ СВЯТКИ

Замість передмови

Думаю, що не зайве буде попередити читача моїх листів про “Різдвяні Святки”, що під словом “святки”, празники, буду я розуміти не те, що навикли ми звати сею назвою, а те, що святкує, або ж “чествує” яким-небудь чином український народ, і те, що має за свою основу його вірування, чи то сі вірування будуть рештками дохристиянського часу, чи добутком віри християнської, або ж остатком історичного його життя.

До кола різдвяних празників народ український вводить *Багату Кутю**, *Святий Вечір*, *Святки загалом*, *Щедрий Вечір*, *Посипання*, *Голодну Кутю*, *Ордань*. Я буду говорити про всі оті свята, і у тому ж порядку, як вони тут названі. А що перед усіма ними ідуть готування, то я і почну з тих приготувань.

Готування до Різдвяних Свят

Чистота і убрання хати. — Хазяйки-українки взагалі люблять держати хату свою і свою родину у чистому і охайному вигляді, а перед приходом такого великого празника, як Різдвяні святки, вони прикладають особливе пеклування, щоб охаятьця і причепуриться (призвести все до чистоти і охайності).

До цього празника хазяйка безпремінно винесе із хати все, що без великої сили можна винести, і що так чи сяк нагадує щоденну працю: вона винесе, або ж по крайнощі поховає всі знаряди до прядіння і саме прядиво (гребені, днища, мотовила, гребінки, веретена, мички, починки, клубки і под.), вона розбере і винесе **верстать** (ткацький станок), якщо є вона в хаті і якщо нове настановлення її можна зробити домашніми засобами; вона заховає зайвий одяг і так і далі, і так і далі... Все це робиться переважно жіночими руками, і чоловіки клопочуться подібними турботами тільки тоді, коли праця понад жіночі сили.

А разом з тим іде й **мазання хати**. Звичайно, надвірня сторона її залишається у спокою: морози, холод — як же коло неї **пічкатьця**. При тому ж знадвору хата рідко у якої хазяйки-українки не мажеться перед приходом зими. Зате внутрішня її сторона мусить почути на собі усю силу турбот господині-чепурухи: тут і **черінь набивають** (перекладають під печі), якщо він **вибився**, **шпарують** (замазують глиною тріщини, шпари) і **білять** крейдою чи ж білою глиною стіни, **стелю**, **піч**, **комин**, **челюсті**, **підпіччя**, **припічки** (то все частини печі); якщо де треба — **валькують** (замазують великими шматками змішаної глини, **вальками**, ті місця, що вивалились або ж хочуть вивалитись); виводять червоною або ж жовтою глиною узорі біля вікон, дверей, отвору печі, коло образів, а іноді і над **лавами** (лавками), **полицями** (поличками під стелею) і довкруг **мисників** і **судників** (посудників), — те все робиться особливо у тих сімействах, де є або **невістка** молода, або дочка-чепуруха; **вистругують** діл (рівняють заступом земляну долівку) і **вимазують рудою** глиною, а де треба, і **накладають** (вибиті місця рівняють вальками). У людей заможніших, як от у городського міщанства і козацтва, у дрібних дворян і у багатих хутірських або сільських козаків, разом з мазанкою **світлиць**, **кімнат**, **пекарень** (кухонь) і т. д. іде й витрушування коминів (**верхи трусять**).

За мазанням іде **вимивання**, **перемивання**, **вичищення**, **шарування** і т. д. Тут чиститься і миється все, що тільки може підлягати чищенню і обмиванню, не боячись попсувати; тут миються і чистяться столи, лави, ослони (лави), а де є **помости** (дерев'яні підлоги), не як-небудь, а гарячою водою і **хвощанками** (пучками соломи, найчастіше пучками рослини, що зветься **хвощем**, а також пучками **очерету**); тут миються **віхтиками** (із соломи, сіна,

* Курсив Матвія Номиса.

а особливо ж із ганчір'я) **образи, помости, полиці, судники, мисники, стільчики** (маленькі лавочки), **кочерги, ухвати** (або ж хватки), а де є — комоди, шахви, ліжка та інші меблі; якщо ж при тому десь, наприклад, у ліжку, виявиться якийсь іноземець, — “На двір, на двір її! кип'ячів, кип'ячів!” (геть, геть із хати! окропу, окропу!) і ліжко обварюється три-чотири рази окропом, “Щоб і духу блошичного не було!”; тут миються і вишаровуються **віхтиками горщики, золінники, широканчики** (види горщиків), **миски, полумиски, макітри, риночки**, ложки і т. д., і т. д., перемивається, у кого є, чайний та інший посуд, чистяться, у кого є, самовари, виделки, ножі, підсвічники і таке інше. Одним словом, з гарячою або теплою водою в одній руці, з хвошанкою або з віхтиком, або ж з рушником у другій, з розпаленим лицем, з вилізлими з-під очіпка і навислими на чоло пасмами волосся, **підтикавшись, підсмикавшись**, господиня-українка пройде у цей час зі своєю любов'ю до чистоти скрізь, загляне у всі закутки, помацає глину у найменших шпаринах. О читачу мій, ви ще не знаєте, що то таке — любов хазяйки-українки до охайності — у всій її силі!

Коли почнеться у нас в хатах перед Різдвяними святками загальне мазання, вимивання, перемивання, шарування, земляки мої бувають, як з усього видно, вельми невдоволені, бурчать, лаються навіть: “Оце, чепурка!” — кажуть вони жінці, невістці або хто править за хазяйку: “Пробі — з хати!.. Не можна, бач, було подождать до Великодня!” і таке інше. Якщо прийдеться вам почути від них отакі слова — не вірте їм: це або просто **брехня** (сміху ради, вони дуже люблять іноді говорити не те, що думають), або ж хвилинна досада, викликана необхідністю розстатися з вічно дорогим нам лежанням у просі на печі, і перспективою блукати по дворі і по городі, **на холоді та на лихій годині**, якщо немає десь поблизу кума або свата, у котрого в хаті не відбувалося б те самісіньке, що і у власній. Кажу ж іще раз: не вірте їм у таких випадках, тому що і самі вони дуже-дуже люблять, коли приберуть їх хати чепурно, і вони б не таку пісню заспівали б жінці або невістці, якби вона послухалася їх і лишила хату до святок неприбраною. Жінки ж їхні і невістки дуже добре те розуміють, і тому вони, як такі, що **знають строй** і рідко насмілюються піднімати перед ними голос, на цей раз, коли почують лайку за чистоту — о, як же піднімають його! “Нічого вже вам, татусю, мабуть, оце балакать! Ідть же, ідть, кажу, з хати!” — кажуть вони, а чоловікові або братові: “Іди ж мені, кажу, з хати! за добра ума! А то он бач — кочерга?” І татусь або чоловік, або брат, ідуть із хати, насовуючи на очі шапку поглибше і ніби сердито буркочучи: “Ну-ну-ну! ти мені, знаєш?.. не тее!” або “Кочерга!! Гм, та в кочерги два кінці!” А як вийдуть на двір або на город і побачать кума або сусіда, теж на дворі або на городі: “Оце, — кажуть, — хоч з двору тікай! Маруся таке мазання підняла, що й вікон не видно!”, а кум або сват, з свого двору або з городу: “Та й моя Ганна тее ж — і шапки нігде положить!” І один кум дивиться у безкрай простір, а другий кум дивиться в землю, ніби се вони так собі, тільки поділилися один з одним досадою, пожалілись один перед другим на свою гірку долю, а не прихвастнули, що, мов, у мене невістка он яка, а у мене жінка он що!.. Як бачите, тут усі настроєні на один тон: мої земляки розуміють своїх жінок і невісток, жінки ж їх і невістки розуміють своїх чоловіків і свекрів, Ганна розуміє кума, кум — Ганну, одним словом, усі розуміють одне одного чудово*.

* До приготувань господині-українки для убрання хати до Різдвяних святків належить і готування або ж купівля **теремків**, паперових квітів для прикрашання образів і взагалі для прикрашання **покутя**. Але тому, що звичай прикрашати теремками хати повинен бути визнаним звичаєм переважно міським та звичаєм сіл і хуторів приміських, і тому, що теремками і взагалі прикрасами з паперу хати прибираються частіше на Великдень (Світлий празник), ніж на Різдвяні святки, то я тут і зоставлю їх збоку. Прийдеться говорити про Великдень — тоді, мабуть, розповім і про теремки. Таким же чином залишаю поки що збоку і завершальні приготування до убрання хати: розказувати про них я буду тоді, коли оповідатиму про вечерю на Багату кутю.

Поряд з мазанням іде і **праття** (прання білизни...).

Ви, мій читачу, що вже встигли багато побачити і багато помандрувати, напевно подумали: “Ну та й славне ж, мабуть, прання білизни у них, у тих замурзаних дьогтем чумаків! Отих, що їх стрічаєш по дорозі у Крим або в Одесу!” — чи ж не правда, що подумали? Та не так слід вам думати... Дійсно, тонку білизну селянки-землячки мої вимили б погано, а з комірчиками і манишками вашими вони б і зовсім не зуміли б дати ради. Між іншим, звідки б їм тепер і навчитися сьому ділу! **Швабські** полотна тепер туди не попадають, а якщо і попадають — ні за що купити... Землячкам моїм zostалися для прання тільки **десятки, дванадцятки**, а найбільше — **чотирнадцятки** (полотна у десять, дванадцять і чотирнадцять пасем)! Зате ж вони перуть їх старанно, дуже старанно і з повним знанням справи!.. І якщо б вам, мій читачу, вдалося б побачити таку чотирнадцятку хоч і на сорочці у якоїсь бабусі, яка у літнє свято сидить коло хати і гріється на теплом сонечку, або у якогось **отецького** сина, який у літню неділю, після обіду, без каптанка і в широких шароварах виглядає з-за комори поглянути, чого собаки гавкають, — або ж на цілому рої дівчат, які шебечуть і з граблями на плечах поспішають вранці у червневий понеділок на гребовицю, — ви б сказали: “Батист! ..сніг!..”

Можете ж собі уявити після того, що за праття буває у нас перед Різдвяними святками, особливо ж якщо у господині одна-дві **дочки на виданні** або ж два-три нежонаті **сини соколи!**.. Тут ідуть у хід усі прийоми українського прання, тут миються і сорочки, і шаровари полотняні або пістрьові, і **напірники** з подушок (наволочки), і **рядна**, і **рушники**, і **намітки**, де вони водяться (головний убір, який у наш час вже починає виходити із загального вжитку), і **очіпки**, і **хустки**, і т. д. — словом, все, що тільки слід мити, до останньої ганчірочки включно, до останнього **віхтика**, яким обтирають горщики, і залишається до свята немитою тільки білизна, яку на той часносять, та й то лише найпотрібніше, **аби як-небудь переходить до святка**. — Зауважу ще, що в основі усіх тих клопотів щодо приведення до чистоти білизни родини лежить не та думка, що, мов, “прийдуть празники, треба ж заpastися чистою білизною, а прати її празниками і не можна, і немає коли”, — ні! По-перше, прання білизни, на думку українців, не з тих робіт, що ними не можна було б зайнятися, наприклад, на другий день після Нового року, або ж навіть і на четвертий день свят, — і, коли треба, вони і займаються тим у сі дні. По-друге, кожна господиня-українка, якщо тільки засоби і час те їй дозволяють, безпремінно збільшить до такого свята, як Різдвяні святки, усі білизняні переміни, і для всіх членів родини, по крайнощі, хоч по одній речі, щоб до празника кожному була нова сорочка і т. д. Всі оті клопоти про приведення білизни до чистоти, оте всезагальне обмивання, мають у нас одну мету: щоб було у хаті якомога менше бруду у час празників.

Убори. — Ви, мої земляки і землячки, що читаєте моє писання, мабуть усміхнулися сумно, забачивши виставлене тут — “**Убори**”?.. Знаю, чого у вас сумна усмішка! Правда ваша!... які ж у нас убори! де нам їх взяти!... Бідні ми, дуже бідні, зовсім-таки бідні! Навіть найбагатші межі нами — дрібні дворяни, городське козацтво, міщанство та інші, — і ті бідні! Хліба у нас є багато — не лінуємося ми його сіяти, і товар водиться — чого ж би йому у нас і не водитися? Та що в тім толку! Земля наша велика і щедра, але грошей у ній нема, та й багато чого другого у ній нема!

Я, наприклад, козак, хазяїн середньої руки, у мене жінка, син двадцяти літ, записаний у ревізію, і двоє менших дітей. В сьому годі од кормів останеться у мене пудів сто різного хліба — можу його продати. Ціна, слава Богу, тепер не 4 1/4 коп. ср. за пуд жита, як було ось літ кілька тому, а 10 коп. ср.; значить, я виручу 10 крб. ср. Ну, чобіт три пари, для мене, для жінки і сина, 1 крб. 15 к. ср. пара, — 3 крб. 45 к.; пуда півтора солі — 1 крб.

80 к. ср.; дьогтю відро — 1 крб. ср.; горілки і риби для косарів: хто ж поможе мені косовицю відбути без горілки і без риби! — 1 крб. 25 к. ср. Чи ж багато ще зосталось? **Два карбованці п'ятдесят копійок!!!** А подушне за дві душі, рекрутські і ще різні там!. А **присіпається чого** Старшина, Писар, Голова, Окружний і другії!.. А **серпи зубить, сокиру нову** купить, попам дати, залізо у плузі порветься і таке інше. Ну, і “**наша ж душа не з лопуцька (лопуцьок — обчищений, облуплений стовбур зілля, що його їдять, наприклад, козельців) і хоче того, що й людська**”, — може, хоч празником коли-небудь захочеться випити чарку горілки!... Ні, дружино моя, ні, сину мій, не буде вам у сім році обновки до Різдвяних свят! Може, в наступнім годі вдасться тобі, сину мій, більше принести грошей із заробітків... а, може, вдасться продати одну-другу овечку, продати **телячку**, а, може, і свиню... будемо всі здорові, і не прийдеться відкупляти тебе, сину мій, від рекрутства, або ж не станеться чогось подібного... куплю вам тоді обновки, а тепер **дастьбі! Вибачайте!..** (Біг дасть! Пробачте!).

Ми бідні і знаємо, що “так горнутьяся, як одягнутьця”, але в той же час любимо, щоб одяга була по нашій спроможності, щоби ми могли скрізь бути **нами**, щоб **свято** (празник) могли ми штити і в одязі тим, що таке дороге нашій душі — **звичайністю, охайністю**. І тому — по-перше, ми завели у себе звичай, — якщо тільки засоби якось дозволяють, аби мати дві переміни одязі, стареньку — **про будень**, а новеньку — **про свято**. Через такий звичай носимо ми одяг не так, як ви його носите, господа і барині! Ви, господа, як пошите собі нову одяг, новий корсет під жилет або під мундир, або ви, барині, як зробите собі новенький бурнус або новий кринолін, — зараз же на себе і на Невський, і таскаєте їх щоденно до нового корсету, до нового криноліна, не розбираючи ні **будня**, ні **свята**; ми ж, як пошиємо собі **керею** (свиту) або зробимо собі **нові запаски** — одразу ж їх в **скриню (сундук)** або в **хижу** (комірочку), і не раніше зодягаємо їх, ніж настане свято, до якого вони зроблені, і потім носимо їх тільки в свято або ж при таких подіях у нашій житті, що рівняються за розумінням нашим, святові. Якщо ж засоби нам дозволяють, ми навіть так робимо з одязею: замісто двох її перемін маємо три (багатії-козаки мають іноді і багато більше, особливо певних речей: наприклад, кожухів у другого набереться з п'ять-шість і навіть більше, та ми говоримо про все населення українське): стареньку переміну — на будень, новішу — для звичайних празників, а зовсім нову — для таких свят, як Різдво або Великдень, або для таких випадків, що рівняються, за нашим розумінням, великому святу.

По-друге, у нас звичай шити собі одяг не зразу ж, відколи ми **спромоглись**, або коли нам прийде охота, а до празників і, головним чином, до Різдвяних свят або до Великодня. До празників ми стараємося як-небудь проходити, обійтися стареньким. Якщо я ще весною **спромігся на линтварі** (овечі шкурки) для жіноцького кожуха і ще весною **починив** їх, кожуха жінці я все-таки не зроблю до зими, хоч би їй і **на плечі нічого було накинуть**, а зроблю до Різдвяних свят, а до того нехай **як-небудь проходить**, чи в моєму кожусі, чи в доччиному. Так вчиню я із усякого роду одязею, і для всякого члена моєї родини. Благодатний наш клімат не стане особливо перешкоджати, щоб, наприклад, син мій Іван **проходив осінь** і перші зимові морози в **шкарбанах** (у старих і порваних чоботях); не заважатиме тому і місцева громадська думка, що, мов, я ходжу у жінчиному кожусі, або п'ятилітній мій Петрусь качає баби снігові у материних чоботях, або на жінці моїй **кожушанка** — що називається “лата на латі”: громадська думка посміялася б із мене тоді, коли б я носив старчачу одяг із скупощів, насміялася б яким-небудь прізвиськом, або чимось подібним, та й ще дошкульніше, ніж сміється звичайно, так, що її регіт почувся б і внукам моїм, і правнукам. Та над тим, що я з нужди ходжу в жінчиному кожу-

сі, або що Іванові не шуються нові чоботи у чеканні Різдвяних свят, ніхто не сміятиметься – ми всі добре знаємо один одного, і знаємо, що в Хіврі нема очіпка...^{*} Притому нескромному і незвичайному зубоскалові завжди знайдеться у схованках нашої пам'яті багато влучних снарядів, придуманих для таких випадків досвідом віків: “скачи, враже, як пан каже”, “нужда закон зміня”, “сього не знімуть, кращого не дадуть” і таке інше.

^{*} Прислів'я отсе має значення, протилежне прислів'ю “Знаю, що в Кузьми є гроші, та... і т. д.”...

НА СВЯТ-ВЕЧІР

“Тоді справдилось, що мовив пророк Єремія, кажучи
“Голос чути в Рамі і плач і ридання тяжке: Рахиля плаче за дітьми своїми і не може втішитися, бо їх вже нема”.

Гей, брати мої, рідні, кохані!
Коли зоря вечірня погляне
І ви сядете чесно при столі
Всі гуртом до вечері святої,
Не забудьте собі пригадати,
Що вчинив колись Ірод проклятий:
Десять тисяч діток ще й чотири
З його волі забили жовніри.
За Христа полягли ті покоси,
Що червоні скропили їх роси...
Чути голос Рахилі у рамі,
Що мов чайка та б'ється в нестямі,
До землиці грудьми припадає,
Тяжко стогне й гіренько ридає:
“Ой, ви діти, рожеві квіти,
Де ж піду я, що маю робити?
Соколятко мої милесенькі,
Голуб'ятка мої дрібнесенькі!
Ваші тіленька та погнічені,
Ручки ніжненькі та посічені...”

Ой, навіщо мене ви покинули,
Та куди ж ви від мене полинули?
Ой, ой! Де ж вам доріженьку слати:
Ой! А звідки ж то вас виглядати:
А чи з лугу? Чи з темного гаю?
Ох, не маю вже вас, я не маю!”

Гей, брати мої рідні, кохані!
Може це за науку вам стане:
Змита слізьми і кров'ю дорога
Найпростіша до Господи Бога...
Хай же кожна покривджена мати
Вчиться твердо свій дух гартувати,
Щоби дух той, підпора народу,
Передався від роду до роду.
Бо нашадки тієї Рахилі
Були мужі відважні і смілі,
З них постало Христове лицарство,
Що звалило поганське царство...

Микола Вороний

РІЗДВО

У сутінку стрункі тополі
Закучерявило в тумані.
І глід обірваний у полі
Тихенько в темряві розтанув.
В цей вечір, кажуть, народився
Маленький хлопчик. За звіздою

Верблюди із магами поплівся
І хліб знайшов він під горою.
У тиші ночі тихий янгол
Крильми повіяв по столі.

Блажені за правду гнані,
Що не зневірились ніколи.

Гуля Мазуренко